

VÝVOJ EKONOMICKÉ AKTIVITY A STÁRNUTÍ POPULACE¹

Martina Šimková, Ludmila Petkovová

Abstrakt

Stárnutí populace je v dnešní době velmi aktuální problém. Alarmující čísla předpovídají prudké zvýšení závislosti ekonomicky neaktivních osob. Základním problémem však není pouze samotné stárnutí populace, ale také vývoj ekonomické aktivity během života jedince. Příspěvek si klade za cíl analyzovat vývoj ekonomické aktivity podle věku a vzdělání, s důrazem na důvody ekonomické neaktivity. Součástí článku je analýza datových zdrojů vhodných k aplikaci měr ekonomické aktivity a metodická stránka problému jejich aplikace.

Klíčová slova: ekonomická aktivita, stárnutí populace, vzdělanostní struktura

---

Úvod

Ve většině vyspělých zemí, včetně České republiky, je stále aktuálnější problematika stárnutí populace. Současný demografický vývoj a z něj odvozené populační prognózy ukazují na neustálý budoucí růst podílu lidí v důchodovém věku, a tím i růst počtu ekonomicky neaktivních osob. Důvodů nárůstu podílu ekonomicky neaktivních v populaci je však více, nejen rostoucí zastoupení seniorů.

Současná míra ekonomické aktivity lidí v daném věku by nebyla považována za nízkou, a tudíž za problematickou, kdyby česká populace nebyla populací stárnoucí. Mezi důsledky stárnutí patří hlavně rostoucí finanční zátěž pro důchodový systém a systém zdravotní péče.

Ekonomicky neaktivních přibývá nejen na straně rostoucího počtu seniorů, nýbrž také na straně studujících, kde se neustále prodlužuje průměrná délka vzdělávání. Přesto je právě v rostoucí úrovni vzdělanosti spatřována určitá naděje. Jak je ukázáno níže, lidé s vyšším vzděláním mají v průběhu svého pracovního života vyšší míry ekonomické aktivity než lidé

---

¹ Příspěvek vznikl v rámci projektu Interní grantové agentury VŠE v Praze „Analýza a predikce struktury ekonomicky aktivního obyvatelstva“, IG402011

se vzděláním nižším. Zvláště se tento fakt projevuje ve vyšších věkových skupinách, kde se tyto míry výrazně liší.

Data a metodika

Základní a nejjednodušší možností, jak rozdělit obyvatelstvo z pohledu ekonomické aktivity je vymezení tzv. ekonomických generací věky 0-19 let, 20-64 let a 65+. První skupina je definovaná jako předproduktivní generace a zahrnuje ekonomicky neaktivní obyvatelstvo. Druhá skupina (20-64 let) zahrnující převážně ekonomicky aktivní bývá označována jako produktivní generace a věková skupina 65+, kdy jsou již lidé opět zpravidla ekonomicky neaktivní, jako poproduktivní generace. (Langhamrová J., Kačerová E., 2005)

Důležitější než věk je však, zda opravdu je jedinec ekonomicky aktivní, podle toho pak dělíme obyvatelstvo do tří vzájemně se vylučujících skupin, a to na zaměstnané, nezaměstnané a ty, kteří nepředstavují pracovní sílu. Zaměstnaní a nezaměstnaní jsou souhrnně označováni jako ekonomicky aktivní, třetí skupina jako ekonomicky neaktivní obyvatelstvo. (Jílek J., Moravová J., 2007)

Do kategorie ekonomicky neaktivního obyvatelstva patří všichni bez ohledu na věk, kteří z nějakého důvodu, objektivního nebo subjektivního, nejsou produktivní. Ekonomicky neaktivní z objektivních důvodů jsou děti do 15 let, žáci, studenti, starobní důchodci, dlouhodobě nemocní a invalidé. Ze subjektivních důvodů jsou za ekonomicky neaktivní považovány osoby v domácnosti, rentiéři nebo např. osoby, které jsou v produktivním věku, ale pracovat nechtějí. (Moravová J., 1998)

Podíl ekonomicky aktivních obyvatel ve věku x , pohlaví p a vzdělání v na celkové populaci ve věku x , pohlaví p a vzdělání v vyjadřují specifické míry ekonomické aktivity.

$$a_{x,p,v} = \frac{A_{x,p,v}}{P_{x,p,v}} \quad (1)$$

kde

$a_{x,p,v}$ je specifická míra ekonomické aktivity osob ve věku x , pohlaví p a vzdělání v ,

$A_{x,p,v}$ je počet ekonomicky aktivních osob ve věku x , pohlaví p a vzdělání v a

$P_{x,p,v}$ je celkový počet osob ve věku x , pohlaví p a vzdělání v .

Míry ekonomické aktivity se liší především podle věku a pohlaví. Nejúplnějším a základním pramenem údajů o struktuře obyvatelstva a jeho ekonomické aktivitě je Sčítání lidu, domů a bytů (dále SLDB). Poslední SLDB proběhlo v roce 2011 a rozhodným okamžikem byla půlnoc z 25. na 26. března. Vzhledem k dlouhé době zpracování dat ze sčítání jsou dostupná data zatím pouze z předešlého SLDB z roku 2001. Podle ekonomického

statusu je v něm obyvatelstvo členěno na osoby zaměstnané, nezaměstnané a ekonomicky neaktivní. V rámci těchto skupin jsou zjišťovány i detailnější údaje, jako důvody neaktivity atd. Sčítání je jediné vyčerpávající šetření zjišťující informace o ekonomickém statusu, což umožňuje členit získaná data na základě velmi malých územních celků. Na druhé straně jsou ale informace dostupné jen v desetiletých intervalech. V mezidobí je SLDB doplněno Výběrovým šetřením pracovních sil (dále VŠPS), prováděným čtvrtletně od roku 1992 taktéž Českým statistickým úřadem. Jedná se o velmi komplexní šetření, podávající detailní informace o struktuře zaměstnaných a nezaměstnaných, ale i důvodech ekonomické neaktivity. VŠPS však neposkytuje jen údaje o trhu práce, ale podává i mnoho demografických informací o obyvatelstvu. Publikovaná data jsou dostupná jako čtvrtletní a následně i roční průměry, a jsou k dispozici za celou ČR i statistické oblasti a kraje (NUTS 2 a NUTS 3)².

Posledním zdrojem dat o ekonomickém statusu obyvatelstva je Ministerstvo práce a sociálních věcí. Údaje, které jsou zde měsíčně publikovány, pocházejí z úřadů práce a týkají se registrovaných uchazečů o pracovní místa a volných pracovních míst. Na základě těchto dat je možné mimo jiné získat počet registrovaných nezaměstnaných³.

Z hlediska analýz aktuálního vývoje ekonomické aktivity a neaktivity obyvatelstva se jako nejvhodnější z výše uvedených zdrojů jeví VŠPS. To podává dlouhodobě a kontinuálně v krátkých časových intervalech komplexní údaje o počtu a struktuře ekonomicky aktivního i neaktivního obyvatelstva. (Petkovová L., 2011)

Výsledky

Při sledování vývoje míry ekonomické aktivity je po většinu let viditelný pokles na počátku a růst v závěru produktivního věku, a to u obou pohlaví. Mezi nejvýznamnější důvody těchto změn patří zvyšování podílu studující populace na jedné straně a růst věku odchodu do důchodu na straně druhé.

V roce 2009 bylo ekonomicky neaktivních 32 % mužů a 51 % žen. U nejmladších věkových skupin převažuje u mužů jako důvod neaktivity účast na vzdělávání, u žen je to jednak studium, jednak péče o dítě. Po 60. roce života dochází u většiny lidí k přelomu

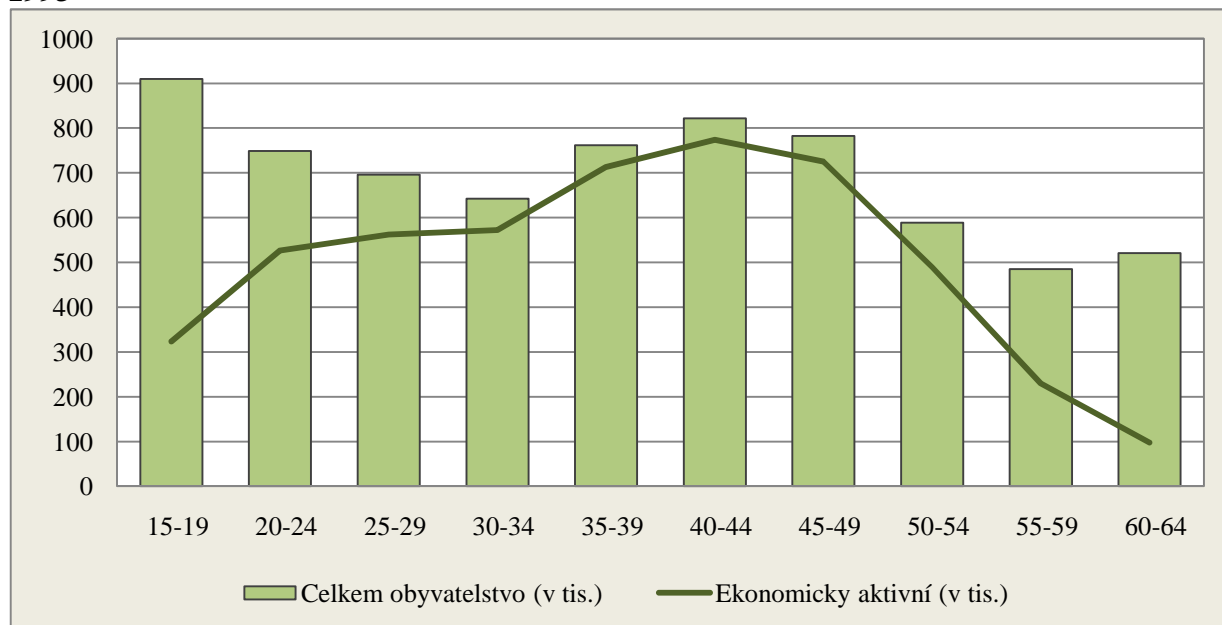
---

² Klasifikace NUTS (La Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques) Klasifikace CZ-NUTS zahrnuje 3 úrovně: pro Českou republiku (NUTS 1), oblasti (NUTS 2) a kraje (NUTS 3).

³ Počet nezaměstnaných osob je ve VŠPS a SLDB zjišťován na základě definice nezaměstnanosti vydané Mezinárodní organizací práce. Pro tuto definici není rozhodující registrace na úřadě práce.

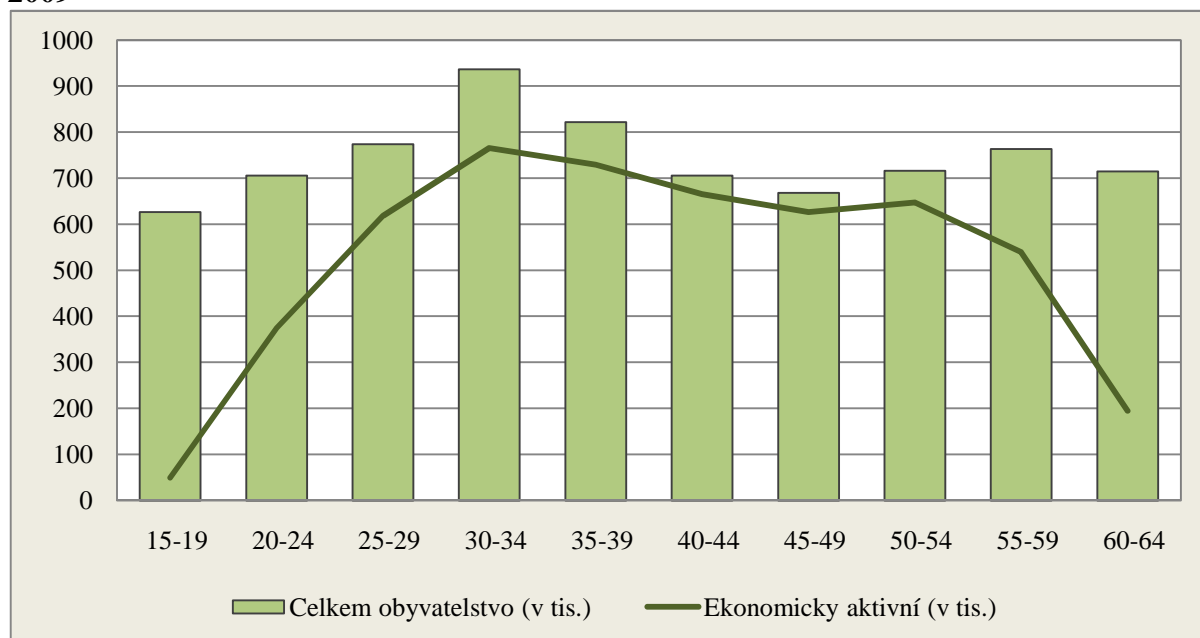
pracovního života a důchodu, tudíž zde jako důvod ekonomické neaktivity převažuje starobní, popř. invalidní důchod.

Obrázek 1: Srovnání počtu obyvatel a počtu ekonomicky aktivních podle věku v roce 1993

Zdroj: ČSÚ, 2010b

Obrázek 2: Srovnání počtu obyvatel a počtu ekonomicky aktivních podle věku v roce 2009

Zdroj: ČSÚ, 2010b

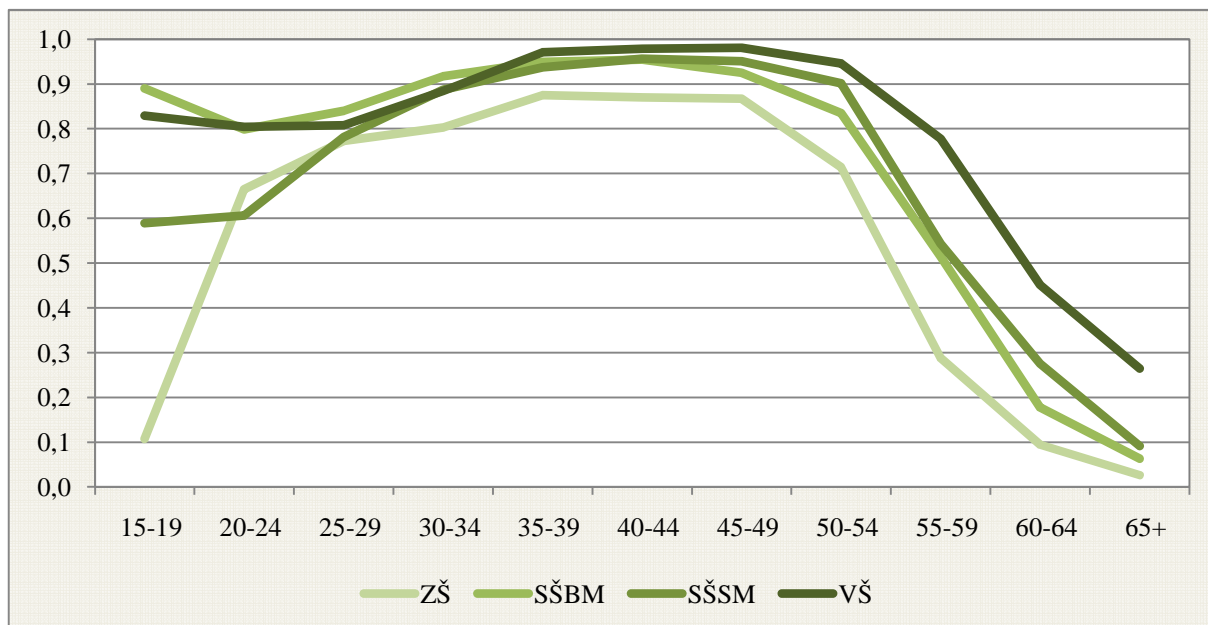
Ve věku od 15 do 24 let byli v roce 2009 ekonomicky neaktivní více než tři muži z pěti a tři čtvrtiny žen. Míra ekonomické aktivity poklesla v této věkové skupině od roku 1993 o téměř 20 p.b. na necelých 32 %, což znamená pokles z 850 tis. ekonomicky aktivních

na 424 tis. K mírnému poklesu došlo i u osob ve věku 25 až 34 let. Tento pokles je ale spíše znatelný jen u žen, a to ve výši přibližně dvou p.b. od roku 2002 a více než 5 p.b. od roku 1993. Po celou tuto dobu se ukazatel v případě žen pohyboval okolo 65 až 70 %, zatímco u mužů neklesl pod 94 %. I zde však došlo k mírnému poklesu ve výši okolo 2 p.b. od roku 1993.

Významnější růst byl zaznamenán pouze u zde nejstarší věkové skupiny (55 až 64 let), kde došlo od roku 1993 k nárůstu míry ekonomické aktivity o 17 p.b. a od roku 2002 pak o 7 p.b. V této věkové skupině významně poklesl podíl osob pobírajících starobní důchod. Jedná se o muže do 61 let včetně a ženy do 58 až 59 let včetně. I zde je ale patrný velký rozdíl v úrovních měr aktivity mezi muži a ženami. V případě mužů se míry pohybují okolo 50 % až 65 % a u žen 20 % až 40 %. Důvodem rozdílu je i dřívější odchod žen do důchodu podle počtu vychovaných dětí. (Petkovová L., 2011)

Míry ekonomické aktivity se kromě věku a pohlaví liší také podle nejvyššího dokončeného vzdělání. Při jejich sledování v čase je patrný pokles, hlavně v mladších věkových skupinách. Je to způsobeno především růstem míry účasti na vzdělávání. V téměř celém produktivním věku je patrný velký rozdíl mezi měrami osob se základním a s vyšším vzděláním. Z dat vyplývá, že čím vyšší má populace vzdělání, tím vyšší má také míru ekonomické aktivity.

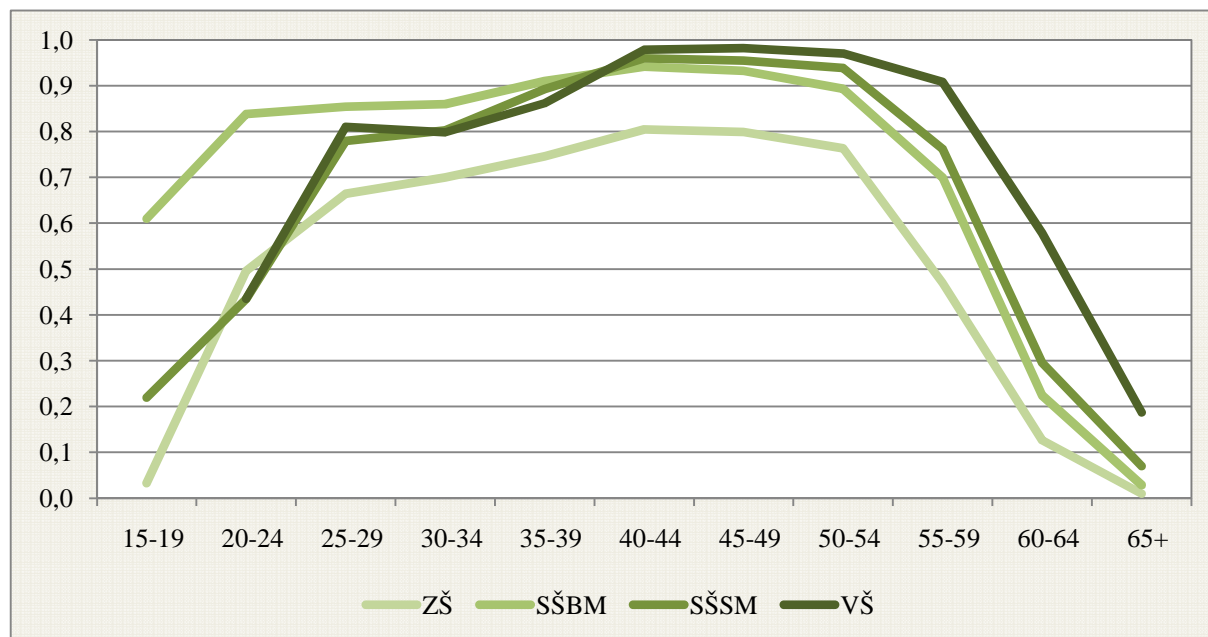
Obrázek 3: Míry ekonomické aktivity podle nejvyššího dosaženého vzdělání v roce 1993

Zdroj: ČSÚ, 2010b

Poznámka: ZŠ – základní, SŠBM – středoškolské bez maturity, SŠSM – středoškolské s maturitou, VŠ – vyšší vzdělání

Obrázek 4: Míry ekonomické aktivity podle nejvyššího dosaženého vzdělání v roce 2009

Zdroj: ČSÚ, 2010b

Od roku 1993 došlo k značným změnám měr ekonomické aktivity, které byly v některých případech shodné pro všechny vzdělanostní skupiny obyvatelstva, ale zároveň došlo ke změnám viditelným pouze u osob s určitým nejvyšším dokončeným vzděláním.

V případě 15 až 19letých byl výrazný pokles zaznamenán u všech obyvatel bez ohledu na vzdělání. Celkem došlo mezi lety 1993 a 2009 k poklesu o téměř 28 p.b. z 36 % na 8 %. Jedním z důvodů je prodlužování doby přípravy na výkon povolání, tedy doby strávené vzděláváním.

Při pohledu na míry ekonomické aktivity osob ve věku 20 až 24 let je propad nejvíce znatelný u osob s vysokoškolským vzděláním. Míra jejich ekonomické aktivity činila v roce 1993 více než 80 %. Do roku 2009 se celková míra ekonomické aktivity těchto osob snížila o 36 p.b. na 43,5 %. V absolutním vyjádření, ale došlo k více než zdvojnásobení počtu osob s vysokoškolským vzděláním v tomto věku. U osob se středoškolským vzděláním s maturitou není pokles ekonomické aktivity na prahu produktivního věku tak výrazný. Míra ekonomické aktivity osob ve věku 20 až 24 let se v roce 2009 vyvíjela velmi podobně jako míry osob s vysokoškolským vzděláním. Nedosahovala však tak vysokých hodnot jako v roce 1993, kdy mírně převýšila 60 %. Pokles mezi lety 1993 a 2009 tedy činil přibližně 18 p.b. K podobnému snížení v procentních bodech došlo i u osob s pouze základním vzděláním, jichž byly v roce 1993 ve věku 20-24 let dvě třetiny ekonomicky aktivní, v roce 2009 se již jednalo pouze o jednu polovinu. Mírný vzrůst míry ekonomické aktivity 20 až 24letých byl zaznamenán pouze u osob se středním vzděláním bez maturity.

RELIK 2011; Praha, 5. a 6. 12. 2011

Ve věku 30 až 39 let klesla míra ekonomické aktivity u všech vzdělanostních skupin. Tento propad je zapříčiněn nízkou ekonomickou aktivitou žen v tomto věku nejčastěji z důvodu péče o dítě (ČSÚ 2010b) Po čtyřicítce je v celém sledovaném období viditelná diferenciaci měř ekonomické aktivity podle vzdělání, kdy tato míra stoupá se zvyšujícím se nejvyšším dokončeným vzděláním. Došlo však k prohloubení rozdílů mezi měrami osob se základním vzděláním a zbylými vzdělanostními skupinami. (Šimková M., 2011)

Velký nárůst ekonomické aktivity je u osob nad 50 let, a to u všech vzdělanostních skupin. Tento vývoj je mimo jiné spjat i s posunem věku odchodu do důchodu. Jedná se především o osoby ve věku 55 až 59 let, kde míra ekonomické aktivity od roku 1993 vzrostla o 23 p. b. Největší nárůst byl u osob se středním vzděláním s maturitou (23 %) a nejmenším pak u vysokoškolsky vzdělaných osob (13 %). Jejich míra ekonomické aktivity ve věku 55 až 59 let dosahovala vždy velmi vysokých hodnot a již několik posledních let se pohybuje okolo 90 %. Při srovnání s osobami se základním vzděláním se stále jedná o téměř dvojnásobek.

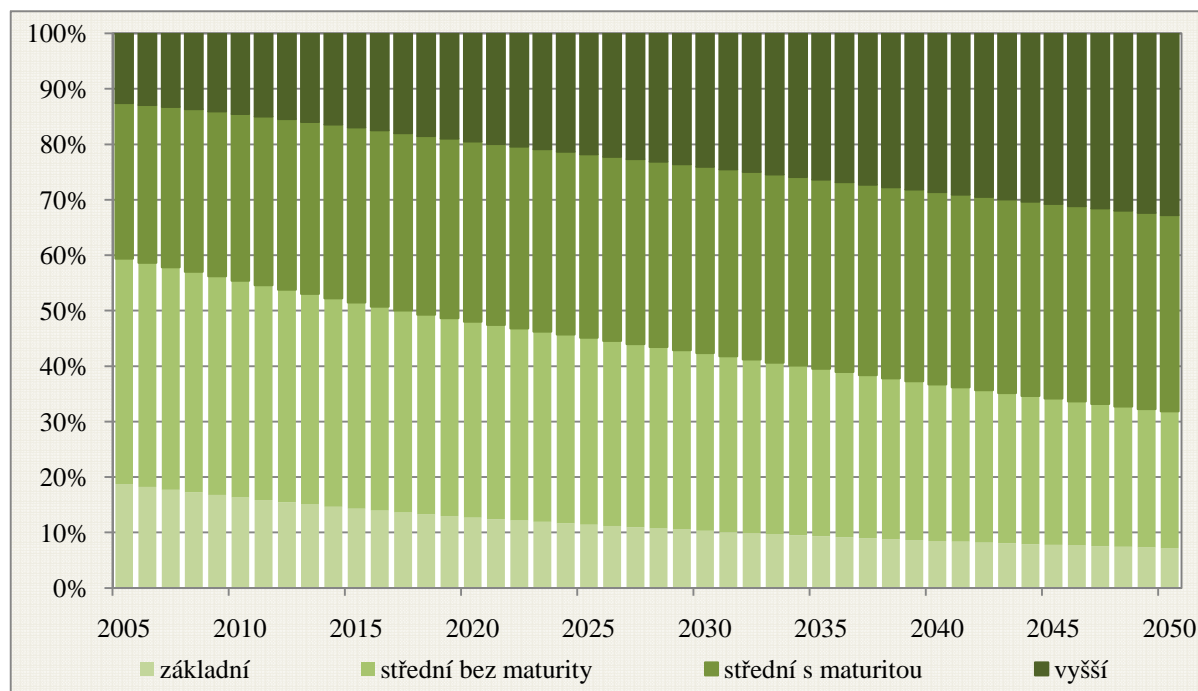
Nárůst míry ekonomicky aktivních osob ve věku 60 až 64 let byl mezi lety 1993 a 2009 méně než třetinový ve srovnání s předešlým věkovým intervalem, v případě vysokoškolských osob byl ale téměř stejně vysoký (necelých 13 %). Oproti tomu ve všech ostatních vzdělanostních skupinách nepřesáhl 5 %. V roce 2009 tak míra dosáhla u osob s vysokoškolským vzděláním 58 %, v případě středoškolského vzdělání s maturitou 30 %, bez maturity 22 % a u základního vzdělání pouze 13 %.

Na další vývoj velikosti ekonomicky aktivní populace bude mít nepochybně vliv i změna vzdělanostní struktury obyvatelstva. V populaci přibývá osob s vyšší úrovní vzdělání. Jak již bylo uvedeno výše, lidé s vyšším vzděláním mají vyšší míru ekonomické aktivity. Podle prognózy výkonů vzdělávací soustavy⁴ má i nadále růst podíl osob s vyšším dokončeným vzděláním. Do roku 2050 by se měl snížit počet osob se základním nebo nedokončeným základním vzděláním, a také by měl klesnout počet osob se středním vzděláním bez maturity. Oproti tomu mírně přibude osob s maturitou a nejvíce se změna projeví u kategorie vyšší vzdělání. Tato prognóza předpokládá, že se tato skupina osob zdvojnásobí.

---

⁴ Tato prognóza vznikla v rámci projektu RELIK (Výzkumný projekt 2D06026 „Reprodukce lidského kapitálu“ financovaný MŠMT v rámci Národního programu výzkumu II.)

Obrázek 5: Prognóza vývoje struktury vzdělanostních skupin v ČR

Zdroj: Langhamrová J. aj., 2009

Prognóza budoucího vývoje vzdělanostní struktury předpokládá, že poroste podíl osob s dokončeným vyšším vzděláním. Jak je vidět na obrázku 5, do roku 2050 by se měl snížit počet osob se základním nebo nedokončeným základním vzděláním (ze současných 16,7 % v roce 2009 na 7,2 % v roce 2050), a také by měl klesnout počet osob se středním vzděláním bez maturity (ze 39,5 % na 24,6 %). Oproti tomu mírně přibude osob s maturitou (z 29,7 % na 35,4 %) a nejvíce se změna projeví u kategorie vyšší vzdělání, kam patří vysoké školy, vyšší odborné školy a konzervatoře. Předpokládá se, že se tato skupina osob zdvojnásobí, ze současných 14,1 % na 32,8 %.

Diskuze a závěr

Mnoho dnešních studií (např. Šlapák M., 2008), které se zabývají budoucí situací v České republice a předpovídají úbytek počtu práceschopného obyvatelstva v důsledku stárnutí obyvatelstva, neberou v úvahu vývoj vzdělanostní struktury a měr ekonomické aktivity.

Právě ve vzdělání je možné spatřovat určitou naději, že důsledky stárnutí populace by ještě minimálně nějakou dobu neměly ohrožovat životní úroveň občanů České republiky. Za prvé, lidé s vyšší úrovní vzdělání mají vyšší míru ekonomické aktivity, zejména ve vyšším věku, a za druhé, také mají vyšší příjmy, což zároveň znamená možnost vyšších daňových odvodů a odvodů na pojištění a menší ekonomické zatížení pro důchodový systém.

O lidech, kteří dosáhnou vzdělání vyššího, než středního můžeme předpokládat, že svou vysokou ekonomickou aktivitou výrazně přispějí k udržení stabilního podílu ekonomicky aktivní populace, potřebné k zachování životní úrovně a k zabránění nadměrné finanční zátěže systému důchodového zabezpečení a systému zdravotní péče.

Zdroje

- ČSÚ 2010a: *Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 2009*. [online] Praha: Český statistický úřad 2010.
- ČSÚ 2010b: *Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 1993 - 2009*. [online] Praha: Český statistický úřad 1994 - 2010.
- JÍLEK J., MORAVOVÁ J. 2007: *Ekonomické a sociální indikátory: Od statistik k poznatkům*. Futura Praha 2007. 246 s. ISBN 978-80-86844-29-9.
- LANGHAMROVÁ J., KAČEROVÁ E. 2005: *Demografie – materiály ke cvičení*. Oeconomica Praha 2007. 92 s. ISBN 978-80-245-1224-2.
- LANGHAMROVÁ J., KOSCHIN F., FIALA T., FISCHER J., FOŘTOVÁ S., HULÍK V., KAČEROVÁ E., KONRÁDOVÁ J., MAZOUCH P., MISKOLCZI M., ŠŤASTNOVÁ P. 2009: *Prognóza lidského kapitálu obyvatelstva České republiky do roku 2050 (aktualizovaná verze roku 2009)*. Oeconomica Praha 2009. 240 s. ISBN 978-80-245-1576-2.
- MORAVOVÁ J. 1998: *Základy sociální statistiky*. VŠE Praha 1998. ISBN 80-7079-370-8.
- PETKOVÁ L. 2011: *Příčiny a důsledky ekonomické neaktivity v České republice*. Diplomová práce. Fakulta informatiky a statistiky. Vysoká škola ekonomická. Praha 2011. 107 s.
- ŠIMKOVÁ M. 2011: *Prognóza ekonomicky aktivního obyvatelstva*. Diplomová práce. Fakulta informatiky a statistiky. Vysoká škola ekonomická. Praha 2011. 80 s.
- ŠLAPÁK M. 2008: *Ekonomická aktivita starších osob a důchodový systém v České republice*. Reprodukce lidského kapitálu. Oeconomica Praha 2008.

RELIK 2011; Praha, 5. a 6. 12. 2011

Kontakty

Martina Šimková, Ing.
Katedra demografie
Fakulta informatiky a statistiky VŠE v Praze
Nám. W. Churchilla 4, 130 00 Praha 3
martina.simkova@vse.cz

Ludmila Petkovová, Ing.
Katedra ekonomické statistiky
Fakulta informatiky a statistiky VŠE v Praze
Nám. W. Churchilla 4, 130 00 Praha 3
ludmila.petkovova@vse.cz